

Իւրաքանչիւր հազուագիւտ դէպք ինչպէս անհատի, այնպէս և մի ամբողջ ժողովրդի կեանքում հանդիսանում է կարևոր շարժառիթ՝ վերագնահատութեան ենթարկելու անհատի կամ ժողովրդի անցեալ գործունէութիւնը, մի յետադարձ օրեկափով ակնարկ ձգելու անցեալի վրա առհասարակ:

Այսօր հայ ազգի համաժողովրդական մեծ տօնն է, հայ տառերի գիւտի 1500-ամեակի յօրելեանը, յիրաւի մի էլ աւելի վեհ, նուիրական ու նախանձելի եզակի դէպք, որպիսին կարող է կուլտուրական աշխարհի անկեղծ հիացմունքը առաջ բերել:

Որովհետև երբ մի ազգ, որ իր 1000-ամեայ գոյութեամբ նախ քան տառերի գիւտը և ապա 15 դար շարունակ, հանդիպելով բիւրաւոր փորձանքների, աղէտների ու կոտորածների, կարողացել է յամենայն դէպս ապրել, սրահպանել իր գոյութիւնը — թէև ամենամաննպատ սլայմաններում — և, որ գըլխաւորն է, իր մայրենի լեզուի ու գրականութեան շնորհիւ աստիճանաբար ազգովին առաջադիմել և քաղաքակրթութեանն ու քաղաքակիրթ երկիրների կուլտուրային հաղորդակից լինելու հաստատուն քայլերով ընթանալ, կը նշանակէ՝ այդ ազգը ունի իր մէջ կենսունակութիւն, ունի իրաւունք եթէ ոչ քաղաքականապէս, դոնէ ալստ մտաւոր ու բարոյական զարգացումով առաջանալու:

Եւ այսօր կարող ենք միայն թուցիկ ակնարկով ասել, թէ որ շափով հայ ազգը կուլտուրապէս զարգանալու իր տուեալներով միացել է ընդհանուր քաղաքակրթութեան բարիքներին:

Սակայն ամենից առաջ մի ազգ կամ ժողովուրդ, մեր կարծիքով, ընդհանուր ազգերի լուսաւորութեանը յարվելու համար պէտք է անհրաժեշտօրէն ուժեղանայ ներքին կերպով, ներքին առաքինութիւններով, ներքին՝ բիւրիզացմամբ: Հայ ազգը, ճիշդ է, սկզբնական անկախ վիճակից յետոյ վերջին զարեւրում ծանր ու աննպատակ գրութեան մէջ է ապրել, բայց և այնպէս նրա կէս զանգուածը՝ ուսասիրակ հայութիւնը, ընդհանրապէս, գըլտընվել է այնպիսի սլայմաններում, որ հնարաւորութիւն է ունեցել միանգամայն ընդարձակ շափերով զարգացնել, ուժեղացնել իր ներքին օրգանիզմը, որից կարող էին օգտվել նաև թիւրքահայը և պարսկահայը:

Ու երբ՝ այնպէս թէ այնպէս՝ և բոսպային հային համարում է կուլտուրական ժողովուրդ, մենք հայերս այսօր, մեր համազգային ամենամեծ տօնի օրը, արիութիւն ունենանք խոստովանելու, որ այդ ատեստացիան փոքր ինչ շափազանցված է, լըսվում է հեռուից...

Արդարև՝ այն, ինչ որ կարող էր անել կովկասահայը կամ ուսասահայը իր հայրենի գրականութեան ու կրթութեան համար, որոնք մի ազգի գոյութեան պատուանդանն են կազմում, միթէ արված է: Միթէ կովկասահայի հարիւրաւոր միլիոններից կազմ-

ված է մի Մատիցա՝ ազգային ուսումը ապահովելու համար... Այսօր միայն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը՝ համակված դպրոցական Փօնդ հիմնելու վսեմ գաղափարով՝ աշխատում է հաշտեցնել իր իսկական հայ անհաշտ հօտը... Դեռ չենք խօսում այն մասին, որ այդ Փօնդը, ինչպէս երևում է բոլոր նշաններէից, բաղկահալու է փշրանքներից՝ համեմատած կովկասահայ կրէսոսների անհամար հարստութեան հետ՝ և հակառակ այդ Փօնդի մեծագոյն նըշանակութեան:

Եւ միթէ՞ այն ծաղկեալ վիճակումն է մայրենի գրականութիւնը, մամուլը, որ պիտի ցանկալի է ու կարող էր լինել, եթէ հայը ունենար ազգային ինքնաճանաչութիւն, ազգային ինքնապատուութիւն... Եթէ ունի էլ, այն էլ թերի:

Անապահով դպրոց, ողորմելի՛ գրականութիւն...

Եկէք խոստովանենք այդ ճշմարտութիւնը գոնէ այսօր՝ մեր ազգային մեծ տօնին...

Դրականի հակառակ, հայ ազգը — մասնաւորապէս սօսահայը — ուժեղ է մի շարք բացասական յատկութիւններով. թերուստութիւն, կեղծիք, ամբարտաւան համարում, նախանձ, փոխադարձ թշնամութիւն — ահա մի քանիսը այդ յատկութիւններից, որոնցով ասես սնվում, աճում և վերջանում է մեր կեանքը, որոնք զեկավար են ներկայանում հայի մտաւորականութեան:

Որքան այլասերված ենք մենք նաև հոգեպէս...

Կտլա՞ծ բան է, որ հայի մէջ մի լաւագոյն, ազգաշահ գործ գլուխ կայ համերաշխութեամբ, առանց «հայկական» պայքարի: Եւ կամ յարդձում ենք զիմացինի ազատ խօսքը, կարծիքը որևէ ընդհանուր խնդրի առիթով: Այսօր էլ՝ անգամ կրթված հայը անցնում է ռիսի, հայհոյական բանակուրտովից. այսօր էլ մեր երիտասարդութիւնը մարդվում է փոխադարձաբար վիհ փորելու, կրքով ու քէնով գործելու վարժութիւնների մէջ: Ս. Մեսրոպի հնարած տառերով 20-րդ դարում աւելի են խրախուսվում հայի ազգային բացասական բնույթները:

Հաւատանք, որ մի գեղեցիկ օր վերջ է լինելու այս ամենին: Եւ ոչ ապաքէն հայը կը տեսնէ աւելի գեղեցիկ, անհամեմատ սքանչելի օր, քան այսօր է, որ իր խոշոր նշանակութեամբ, իր նուիրական տօնով լցնում է իւրաքանչիւր հայի սիրտը, յուզում է նրա հոգին լաւագոյն ապագայի տենչով:

Ապա ուրեմն այսօր, ազգային վերագնահատութեան հրամայողական օրը, մեր բաղձանքն է, որպէսզի հայը կանգնէ ինքնաճանաչութեան հողի վրա, լրջօրէն հաշիւ տայ իր արդի գոյութեան մասին և ոտք դնէ մտաւոր ու հոգեկան վերածնութեան ուղիի վրա:

Այդ աւելի է կարևոր մեզ համար մանաւանդ այս դժնդակ օրերում...

Համազգային այս մեծ տօնը թող ծառայէ սիմվոլ մեր ազգային պատուի ու ինքնաճանաչման: Մենք պէտք է ուժեղանանք ազգովին ներքին կերպով, որպէսզի կարող լինենք հետզհետէ իւրացնել համամարդկային գաղափարները:

Մայրենի քաղցր հնչիւնը ատեղձագործող ս. Մեսրոպի և ս. Սահակի սրբազան յիշատակին բռուն ու կաթողին յարգանք: